

Київський університет імені Бориса Грінченка

СЕРГЕЄВА КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37.013.42:316.6-053.5(043.3)

**ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЦЕНТРАХ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському університеті імені Бориса Грінченка, м. Київ.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Безпалько Ольга Володимирівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
директор Інституту людини.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Петрочко Жанна Василівна,
Інститут проблем виховання НАПН України, заступник
директора з науково-експериментальної роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент
Лютий Вадим Петрович,
Академія праці, соціальних відносин і туризму,
доцент кафедри соціальної роботи та
практичної психології.

Захист відбудеться «11» жовтня 2016 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.01 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б).

Автореферат розісланий «___» вересня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Венгловська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зміна ціннісних пріоритетів в Україні обумовлена сучасним періодом суспільних трансформацій. Завдання формування ціннісних орієнтацій та соціально-прийнятних моделей поведінки у дітей і підлітків головною мірою покладене на сім'ю. Перебування дитини поза сім'єю, у спеціальних закладах соціального виховання, призводить до дисбалансу між природною потребою дитини у приналежності до сім'ї та обставинами, через які вона потрапляє у такі заклади. Це спричиняє певні відхилення у поведінці дітей та підлітків у спілкуванні та особистісному розвитку, створює перешкоди для їхньої соціалізації.

Одними з таких закладів є центри соціально-психологічної реабілітації дітей, на які покладено функцію захисту їхніх прав та законних інтересів, а також профілактичну, корекційно-реабілітаційну функції щодо подолання наслідків впливу складних життєвих обставин на особистість дитини.

Завдання соціального захисту, профілактичної роботи з підлітками задекларовані у Законах України «Про охорону дитинства» (2001), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2009), «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (2007), Державній цільовій програмі реформування системи закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (2007), Типовому положенні «Про центри соціально-психологічної реабілітації дітей» (2004), Загальнодержавній програмі «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини до 2016 року» (2009).

Проблема профілактики негативних проявів у поведінці дітей та молоді у соціальній педагогіці розглядалася в різних аспектах, зокрема: теоретико-методичні засади профілактики негативних явищ серед дітей, підлітків та молоді (О. Балакірева, О. Безпалько, Л. Вольнова, А. Галагузов, І. Зверева, Н. Зимівець, Г. Лактіонова, В. Оржеховська); профілактика ВІЛ з різними групами клієнтів (Т. Журавель, С. Терницька); профілактика насильства серед дітей та жорстокого поводження з дітьми (В. Ролінський, І. Хозраткулова, Н. Щербак); соціально-педагогічні умови профілактики та корекції різних видів девіантної поведінки підлітків (В. Афанасьєва, Г. Золотова, М. Калиняк, Л. Кальченко, Л. Ковальчук, Г. Корчова, В. Лютий, Н. Сергєєва).

Проблема агресивної поведінки особистості перебуває в полі зору наукових розвідок філософів (Г. Зубань, Н. Чеботарьова), правознавців (Б. Дряєв, Д. Жмуров, О. Малахова, О. Храмцов), психологів (О. Кочемировська, І. Ленденєва, Н. Максимова, Л. Петрановська, Т. Румянцева, Л. Семенюк), педагогів (І. Гайдамашко, С. Гончаренко, І. Доброскок, Л. Лохвицька).

Різні особливості проявів агресивної поведінки дітей та підлітків вивчали І. Мазоха, О. Мізерна, О. Тарасова, І. Федух; гендерні особливості прояву агресії у дітей досліджувала Н. Сухарева. Питанням профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків присвячені роботи психологів О. Лящ, А. Петрової, Н. Малікової, В. Шебанової.

Наукова і соціальна значущість даної проблеми значною мірою обумовлені необхідністю вирішення низки *суперечностей* між:

- зростанням кількості дітей з агресивними проявами в поведінці, які перебувають у складних життєвих обставинах та відсутністю комплексної профілактичної програми, розробленої з урахуванням специфіки даної категорії дітей;

- об'єктивною потребою профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації та її недостатнім змістово-методичним забезпеченням;

- необхідністю здійснювати профілактику агресивної поведінки серед підлітків спеціалістами центрів соціально-психологічної реабілітації та недостатнім рівнем їхньої готовності до такої роботи.

Актуальність проблеми, її недостатнє розкриття у вітчизняній соціально-педагогічній теорії й практиці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до загальноуніверситетської наукової теми Київського університету імені Бориса Грінченка: «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентісної особистісно-професійної багатoproфільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110u006274).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол №2 від 20.02.2012 р.) та узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 27.03.2012 р.).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці ефективності комплексної програми профілактики агресивної поведінки підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теорії агресивної поведінки підлітків та сучасні підходи до її профілактики.

2. Узагальнити вітчизняні та зарубіжні практики упровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків.

3. Охарактеризувати зміст та форми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей.

4. Розробити типологію підлітків з агресивною поведінкою, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей.

5. Розробити комплексну програму профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей та здійснити її експериментальну перевірку.

Об'єкт дослідження – профілактична робота з підлітками у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей.

Предмет дослідження – змістово-методичне забезпечення профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять теорії агресивної поведінки: психоаналітична (З. Фройд), етіологічна (К. Лоренц, Д. Морис), деструктивності (Е. Фромм), фрустраційна (Д. Доллард, Н. Міллер), когнітивно-неасоційована (Д. Берковіц), психологічного дисфункціонування (А. Елліс), соціального навчіння (А. Бандура, Д. Роттер), інформаційно-процесуальна (Р. Хьюсман), стигматизації (Д. Шефа, Дж. Мід); теоретичні підходи: мотиваційно-потребовий (А. Маслоу), компетентнісний (В. Болотов, Л. Смерчак), гуманістичний (А. Адлер), рефлексивний (Л. Вязнікова, Г. Звенигородська, Г. Костюк, Т. Осипова), соціокультурний (В. Соловійов, Т. Флоренська); концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко); теоретичні положення про соціально-педагогічні технології (Р. Вайнола, С. Коношенко, С. Харченко).

Для вирішення окреслених завдань та досягнення мети використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, систематизація, узагальнення для визначення базових понять дослідження; порівняння, узагальнення та систематизація теоретичних даних з метою з'ясування підходів до профілактики агресивної поведінки підлітків та визначення особливостей профілактики такої поведінки; *емпіричні* – опитування фахівців центрів соціально-психологічної реабілітації дітей з метою визначення актуальності проблеми агресивної поведінки підлітків у цих закладах, особливостей її проявів та існуючих практик профілактики агресивності; психологічні тести оцінки рівня агресивних проявів у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації дітей; спостереження; фокус-група для визначення установок підлітків щодо власної агресивної поведінки; опитування підлітків із метою оцінки ефективності профілактичної програми; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) для збору емпіричних даних, розробки та перевірки ефективності комплексної програми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Експериментальна база дослідження: центр соціально-психологічної реабілітації дітей Полтавської обласної ради; притулок для дітей Чернівецької обласної державної адміністрації служби у справах дітей; обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей «Сонячний дім» Житомирської обласної ради; центр соціально-психологічної реабілітації служби у справах дітей Тернопільської обласної ради; Київський міський центр соціально-психологічної реабілітації №1 служби у справах дітей та сім'ї Київської міської державної адміністрації.

Експериментальною роботою було охоплено 128 осіб, із них: 93 підлітки, які перебували у центрах соціально-психологічної реабілітації; 35 соціальних педагогів, психологів, вихователів центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *вперше* запропоновано визначення профілактики агресивної поведінки підлітків в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, як різновиду соціально-педагогічної роботи фахівців мультидисциплінарної команди, що передбачає комплекс діагностичних, педагогічних, психологічних, соціальних та корекційних

заходів, спрямованих на виявлення та подолання деструктивної агресії, формування і розвиток навичок конструктивної взаємодії вихованців з однолітками і дорослими у соціальному середовищі; розроблено типологію та визначено особливості особистісних сфер (когнітивна, емоційна, мотиваційно-ціннісна, поведінкова) підлітків з агресивною поведінкою у центрах соціально-психологічної реабілітації; науково обґрунтовано комплексну програму профілактики агресивної поведінки підлітків у таких закладах; здійснено аналіз вітчизняних та зарубіжних програм профілактики агресивної поведінки дітей і молоді; *уточнено* зміст поняття «агресивна поведінка підлітків»; сутність підходів до профілактики агресивної поведінки; *подальшого розвитку набули* зміст та методи профілактичної роботи у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та апробації комплексної програми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, яка рекомендована до впровадження Київською міською службою у справах дітей та сім'ї Київської міської державної адміністрації у центрах соціально-психологічної реабілітації та професійно-технічних навчальних закладах м. Києва. Результати дослідження можуть бути використані у вищій школі у процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів під час викладання дисциплін «Соціально-педагогічна профілактика правопорушень», «Соціально-педагогічна робота з різними групами клієнтів», курсів за вибором; у роботі фахівців служб у справах дітей, соціальних центрів, громадських організацій; у системі післядипломної освіти; при укладанні навчальних посібників та методичних рекомендацій.

Результати дослідження **впроваджено** в діяльність організації «Право на здоров'я» (довідка №1271 від 23.10.2012), притулку для дітей Чернівецької обласної державної адміністрації служби у справах дітей (довідка №01-07/345 від 16.10.2015), Київського міського центру соціально-психологічної реабілітації №1 служби у справах дітей та сім'ї Київської міської державної адміністрації (довідка №745 від 20.10.2015), обласного центру соціально-психологічної реабілітації дітей «Сонячний дім» Житомирської обласної ради (довідка №28 від 23.10.2015), служби у справах дітей та сім'ї Київської міської державної адміністрації (довідка №069-2330 від 20.11.2015), комунального закладу «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей» Полтавської обласної ради (довідка №283 від 24.11.2015), громадської організації «Маріупольська спілка молоді» (довідка №47 від 07.02.2016), всеукраїнського громадського центру «Волонтер» (довідка №115 від 15.03.2016).

Особистий внесок здобувача. У навчально-методичному посібнику «Менеджмент волонтерських груп від А до Я» у співавторстві з З. Бондаренко, Т. Журавель, Т. Лях, особистий внесок автора полягає в розробці програми підготовки координаторів діяльності волонтерських груп. У методичному посібнику «Зупинись! – Посміхнись!» у співавторстві з Т. Журавель, О. Шароварою, здобувачем підготовлена комплексна програма профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. У навчально-методичному посібнику «Потенціал волонтерства та лідерства у здійсненні профілактики ВІЛ та ризикованої поведінки на базі професійно-технічних навчальних закладів» у

співавторстві з Т. Журавель, Т. Лях, особистий внесок автора полягає в розробці профілактичної програми для підлітків «Вчимося бути здоровими». В інформаційно-методичних матеріалах «Комплексна програма корекційної роботи з чоловіками, які вчиняють насильство або належать до групи ризику» у співавторстві з В. Бондаровською, Т. Журавель, Ю. Пилипас, здобувачем розроблено зміст групової корекційної роботи з чоловіками, які вчиняють насильство або належать до групи ризику щодо його вчинення. У навчально-методичному посібнику «Сходинки: просвітницько-профілактична програма тренінгових занять для вихованців інтернатних закладів» у співавторстві з Т. Журавель, Т. Лях, здобувачем розроблена тема попередження насильства серед підлітків у просвітницько-профілактичній програмі тренінгових занять для вихованців інтернатних закладів. В інформаційно-методичних матеріалах «Комплексна Програма корекційно-реабілітаційної роботи з дівчатами (14-18 років) та жінками, які пережили насильство або належать до групи ризику» у співавторстві з В. Бондаровською, Т. Журавель, Ю. Пилипас, автором описано технологію проведення мотиваційної бесіди з учасницями програми для дівчат та жінок, які пережили насильство, або належать до групи ризику.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було представлено в доповідях та повідомленнях на наукових, науково-практичних та науково-методичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ ст.: соціалізація та соціальна адаптація особистості» (Київ, 2010); «Сопровождение несовершеннолетних, в отношении которых применены принудительные меры воспитательного и уголовно-правового характера» (Москва, 2010); «Соціальна робота як правозахисна професія» (Чернівці, 2015); «Добровольчество как форма участия молодежи в социальной жизни общества» (Баку, 2016); *всеукраїнських* – «Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії» (Київ, 2012); «Шості Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2015).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Київського університету імені Бориса Грінченка, семінарах Всеукраїнського громадського центру «Волонтер», центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Київської міської державної адміністрації.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 15 публікаціях (із них 8 – одноосібних публікацій, 7 – у співавторстві), серед них: 5 статей у фахових виданнях України, 1 публікація в зарубіжному періодичному виданні, 2 публікації у збірниках науково-практичних конференцій, 7 – навчально-методичних посібників.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 368 сторінок, із них 179 сторінок основного тексту. 13 додатків складають 159 сторінок. Робота містить 11 таблиць і 29 рисунків. Список використаних джерел нараховує 250 найменувань, із них 28 іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; визначено теоретико-методологічну основу та джерельну базу дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про впровадження й апробацію результатів дисертації, зазначено кількість публікацій автора, особистий внесок у роботах у співавторстві, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретичні основи профілактики агресивної поведінки підлітків»** обґрунтовано агресивну поведінку підлітків, як соціально-педагогічну проблему; охарактеризовано підходи до профілактики агресивної поведінки підлітків; проаналізовано зарубіжні та вітчизняні програми профілактики агресивної поведінки неповнолітніх.

У роботі здійснено дефінітивний аналіз понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка», на основі якого у дослідженні *агресія розглядається* у якості моделі поведінки, а не лише як емоція, мотив чи установка; *агресивність* – ситуативний, психосоціальний стан, що виникає безпосередньо перед або під час агресивних дій; *агресивна поведінка* – стійкі, постійно повторювані агресивні дії, що виникають внаслідок незадоволення потреб особистості, внутрішнього конфлікту, загрози життю чи інших ситуацій, що є фрустраційними для конкретної особистості.

Проаналізовано теорії агресивної поведінки: психоаналітичну (З. Фройд), етіологічну (К. Лоренц, П. Ардри, Д. Морис), деструктивності (Е. Фром), фрустраційну (Д. Доллард, Н. Міллер), когнітивно-неасоційовану (Д. Берковіц), психологічного дисфункціонування (А. Елліс), переносу збудження (М. Зільман), соціального наuczіння (А. Бандура), інформаційно-процесуальну (Р. Хьюсман), стигматизації (Д. Шефа, Дж. Мід).

Грунтуючись на положеннях цих теорій доведено, що агресивна поведінка обумовлена такими особистісними сферами підлітка: когнітивна (розуміння особистістю власної агресивної поведінки, регуляцію її проявів шляхом осмислення причин виникнення); ціннісно-мотиваційна (ціннісні орієнтації та незадоволені потреби, як рушійні мотиви до скоєння агресивної поведінки); емоційна (ситуативні неконтрольовані емоційні прояви агресивної поведінки, як наслідок невміння розпізнавати, контролювати та нівелювати власні негативні емоції); поведінкова (репродукція агресивної поведінки як особливість засвоєних поведінкових норм та установок у процесі наuczіння).

Базуючись на результатах аналізу понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка» та теорій агресивної поведінки визначено, що *агресивна поведінка підлітків – це сукупність сталих, регулярно повторюваних дій у вербальній та/або фізичній формі, що виникають внаслідок незадоволених потреб і бажань підлітків та можуть спричинити небезпеку для них самих чи інших осіб.*

Проведений аналіз літератури засвідчив, що агресивна поведінка підлітків є соціально-педагогічною проблемою, оскільки в сучасній науці багато розбіжностей у підходах до виявлення, попередження, нівелювання та подолання проявів такої

поведінки у підлітків. Визначено, що підлітковий вік, в силу своїх психофізіологічних особливостей, є ризикованим щодо формування агресивної поведінки через перебудову гормонального фону, формування підліткових комплекс-реакцій, а також відсутності достатніх знань у підлітків щодо саморегуляції емоцій та почуттів.

Базуючись на соціально-педагогічних дослідженнях Т. Алексєєнко, О. Безпалько, Т. Журавель, І. Зверєвої, В. Лютого, В. Оржеховської, Н. Щербак, проаналізовано зміст видів профілактики (загальна, соціальна, соціально-педагогічна) та наукові підходи до профілактики агресивної поведінки (психоаналітичний, діяльнісний, компетентнісний, гуманістичний, мотиваційно-потребовий, рефлексивний, аксіологічний, соціокультурний). Цей аналіз став підґрунтям для визначення *профілактики агресивної поведінки підлітків в умовах центру соціально-психологічної реабілітації як різновиду соціально-педагогічної роботи фахівців мультидисциплінарної команди, що передбачає комплекс діагностичних, педагогічних, психологічних, соціальних та корекційних заходів, спрямованих на виявлення та подолання деструктивної агресії, формування й розвиток навичок конструктивної взаємодії вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації з однолітками і дорослими у соціальному середовищі.*

У роботі розкрито зарубіжні та вітчизняні практики реалізації програм профілактики агресивної поведінки підлітків, зокрема розглянуто досвід таких країн як США, Німеччина, Болгарія. Проаналізовано програми, що впроваджені у США: «Стоп насильству» (передбачає реалізацію профілактично-корекційних програм для підлітків, які вчинили насильство у сім'ї і є агресорами), «40 кроків до розвитку» (робота з підлітками, які мають агресивну поведінку і перебувають у конфлікті з законом), «Суд присяжних однолітків» (для підлітків, які скоїли правопорушення і засуджені до альтернативних форм покарання), «The Village» (для дівчат-підлітків, які опинились без батьківського піклування). У Німеччині для підлітків схильних до агресивної поведінки впроваджено програму «TESYA», що передбачає навчання навичкам вирішення конфліктних ситуацій без застосування насильства. Досвід Болгарії представлено програмами: «Діти у Поліцейській академії» (спрямована на використання інтересу підлітків до роботи у поліції, передбачає налагодження ефективної комунікації серед підлітків, які мають агресивну поведінку та знижує рівень агресії серед них); «Приємні слова» (спрямована на розвиток навичок спілкування з однолітками та дорослими); «Сильний без насильства» (формування у підлітків віком 11–15 років навичок самоконтролю агресивних імпульсів та попередження конфліктної поведінки).

Проведений аналіз вітчизняного досвіду засвідчує, що в Україні реалізується низка профілактичних програм: «Психолого-педагогічна корекційно-розвиваюча програма з подолання агресивної поведінки підлітків», що спрямована на роботу з вихованцями шкіл соціальної реабілітації; «Подолання агресії у дітей з девіантною та делінквентною поведінкою», метою якої є пошук соціально-прийнятних способів задоволення власних потреб і взаємодії з іншими людьми; «Управління гнівом» для неповнолітніх правопорушників, які досягли віку кримінальної відповідальності та отримали судові вироки; «Профілактична програма відповідальної партнерської

поведінки», спрямована на формування у дівчат, які відбувають покарання, адекватних моделей сімейної та статевої поведінки, трансформації агресивних та/або віктимних форм поведінки; «Вчимося керувати емоціями», спрямована на формування соціально-прийнятних моделей поведінки під час конфліктної ситуації; «Типова програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації». У навчальних закладах також реалізуються авторські програми профілактики агресивної поведінки, розроблені соціальними педагогами, психологами спільно з громадськими організаціями.

У другому розділі **«Експериментальна робота з профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації»** здійснено аналіз змістово-методичного забезпечення профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, охарактеризовано соціально-психологічний портрет та подано авторську типологію підлітків з агресивною поведінкою, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації, розкрито зміст комплексної програми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, наведено результати її експериментальної перевірки.

З метою аналізу змісту, форм і методів профілактики агресивної поведінки, визначення її особливостей у підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації, було проведено опитування фахівців (соціальних педагогів, психологів, вихователів) цих закладів. Результати опитування засвідчили, що 100% (35 осіб) фахівців підтверджують, що підліткам, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації, притаманна агресивна поведінка, 48,57% (17 осіб) зазначили, що за останні декілька років рівень такої поведінки підвищився. Переважна більшість спеціалістів вказали на невербальні прояви зовнішньої агресії, такі як образи та нецензурні вислови (94,29% – 33 особи), а також на фізичну агресію: стусани, штовхання (54,29% – 19 осіб), побиття та бійки (37,14% – 13 осіб), плювання, дряпання, кусання інших (25,71% – 9 осіб). Близько 54,29% (19 осіб) опитаних вважають, що до агресивної поведінки в однаковій мірі схильні як хлопці, так і дівчата. Всі фахівці центрів соціально-психологічної реабілітації зазначили, що насамперед агресія вихованців спрямована на однолітків, 28,57% (10 осіб) опитаних відзначили спрямованість агресивних дій на батьків, 25,71% (9 осіб) – на вихователів, 11,42% (4 особи) – персонал центрів соціально-психологічної реабілітації. Всі опитані фахівці зазначили, що здійснюють певну профілактичну роботу щодо попередження агресивної поведінки підлітків, проте близько 62,86% (22 особи) опитаних зазначили, що не використовують спеціально розроблені профілактично-корекційні програми щодо подолання агресивної поведінки підлітків. Переважно у своїй роботі фахівці використовують індивідуальні бесіди (88,57% – 31 особа), проводять групові бесіди та обговорення (65,71% – 23 особи). Менш активно вони застосовують рольові ігри (45,71% – 16 осіб), арт-терапію (42,86% – 15 осіб), ігротерапію (40% – 14 осіб), тренінгові заняття (34,29% – 12 осіб), метод казкотерапії (22,86% – 8 осіб). Всі опитані були одностайні в необхідності розробки та впровадженні комплексної профілактичної програми подолання агресивної поведінки підлітків.

У роботі проаналізовано низку типологій підлітків з агресивною поведінкою (С. Беличева, Б. Колоросо, Т. Луковенко, І. Невський, Р. Сампсон, Л. Семенюк, В. Хоронжук, М. Чайковська), що стало підґрунтям для виокремлення нами чотирьох типів підлітків з агресивною поведінкою у центрах соціально-психологічної реабілітації, характеристики яких подано у таблиці 1.

Підлітки стабільного типу, можуть залучатися до групової профілактичної роботи щодо подолання агресивної поведінки у ролі лідера-волонтера та помічника соціального педагога; *підлітки соціально адаптивного типу*, рекомендовані до групової профілактичної роботи; *підлітки соціально адаптивного індивідуально орієнтованого типу* не можуть бути включеними до групової роботи з іншими підлітками, котрі мають агресивну поведінку, *дезадаптивний тип підлітків* не рекомендований до групової чи індивідуальної профілактичної роботи у центрах соціально-психологічної реабілітації, оскільки, потребує реабілітаційної й корекційної допомоги психологів та психотерапевтів.

Для визначення особливостей підлітків з агресивною поведінкою у центрах соціально-психологічної реабілітації було застосовано авторський діагностичний інструментарій: методика первинного спілкування з дитиною, опитувальник для виявлення знань та установок підлітків щодо агресивної поведінки та її наслідків, метод фокус-групи щодо виявлення знань, ставлень, уявлень та установок щодо агресивної поведінки та психологічні тести.

За результатами дослідження 41,94% (39 осіб) підлітків зазначили, що у якості виховного впливу батьки використовували такі методи покарання як побиття, 26,88% (25 осіб) визнали, що їх виховували криком, 8,6% (8 осіб) – стояли в кутку, 6,45% (6 осіб) регулярно погрожували, 2,15% (2 особи) зазначили, що їх залякували, закривали в приміщеннях, відбирали телефон. Тобто, 68,82% (64 особи) виховувались шляхом фізичних покарань та вербальної агресії. Близько 70,97% (66 осіб) опитаних зазначили, що у батьківській сім'ї були бійки й сварки, під час яких застосувались стосовно один до одного агресія чи/та насильство.

Близько 77,42% (72 особи) підлітків використовують ненормативну лексику, 73,12% (68 осіб) – вдаються до підвищення голосу та крику, 71% (66 осіб) – практикують при спілкуванні з іншими побиття, 44,09% (41 особа) – штовхання, 41,94% (39 осіб) – вдаються до залякування, 37,64% (35 осіб) підлітків використовують принизливі слова, 29,03% (27 осіб) – відбирають гроші, речі. Щодня практикують агресивні дії близько 35,48% (33 особи) підлітків, більше ніж раз на тиждень – 39,78% (37 осіб), раз на тиждень – 18,28% (17 осіб), раз на місяць 4,3% (4 особи), та ніколи не практикують таку поведінку 3,23% (3 особи) опитаних. У конфліктних ситуаціях не знають як контролювати свої негативні емоції 52,69% (49 осіб) підлітків.

Аналіз результатів методики Басса-Даркі засвідчив рівень індексу агресивності у 49,46% (46 осіб) та індексу ворожості у 77,42% (72 особи) опитаних підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації. За результатами методики К. Томаса, методом вирішення конфліктних ситуацій для 31,18% (29 осіб) опитаних є пристосування та суперництво, 22,58% (21 особа) – співробітництво, для 7,52% (7 осіб) – компроміс та уникнення.

Типологія підлітків з агресивною поведінкою, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації

Особисті сні сфери	Стабільний тип	Соціально-адаптивний тип		Деадаптивний тип
		Орієнтований на групу	Індивідуально орієнтований	
Когнітивна	недостатньо володіє інформацією щодо особливостей агресивної поведінки, її механізмів; інформований про способи контролю над власними емоціями; знає стратегії вирішення конфліктних ситуацій; володіє інформацією про способи ефективної комунікації; ознайомлений з основними положеннями щодо прав, свобод людини та поінформований про відповідальність за порушення цих прав	знає, що агресія є вродженою особливістю людей; володіє інформацією щодо можливих проявів агресивної поведінки; знає можливі варіанти виходу із конфліктних ситуацій; знає, що на законодавчому рівні закріплена відповідальність за вчинення агресивних дій чи насильства, проте не орієнтується, яка саме відповідальність може наставати за вчинення тих чи інших агресивних дій	майже не володіє інформацією щодо агресивної поведінки, не знає про її особливості; чув, що існують методи контролю агресивної поведінки, проте не знає, які саме; погано орієнтується у інформації щодо відповідальності, прав та свобод особистості	не володіє інформацією про особливості агресивної поведінки; не ідентифікує власних емоцій; не знає альтернативних варіантів виходу із конфліктних ситуацій, окрім агресивних; не знає, що за порушення прав людини може наставати відповідальність
Емоційна	завзвичай контролює свої емоції, проте у стресових ситуаціях може розгубитися та вдаватися до ситуативних агресивних проявів; здатен адаптуватися до змін навколишнього середовища; орієнтований на отримання результату	не завжди вміє контролювати свої емоції, проте у присутності сторонніх людей намагається це робити; прагне розпізнавати свої емоції та вчасно реагувати на них; намагається пристосовуватись до змін умов середовища	має проблеми із контролем власних емоцій, не завжди вчасно може розпізнавати їх; важко пристосовується до змін у середовищі	не вміє контролювати свої емоції; швидко збуджується; проявляє соціально неприйнятну поведінку в присутності сторонніх осіб
Мотиваційно-ціннісна	має високий рівень мотивації до змін; готовий співпрацювати; виявляє бажання допомагати; визнає, що має певні особливості характеру і поведінки, та прагне їх вдосконалювати	має достатній рівень мотивації; за бажанням може співпрацювати з дорослими та іншими підлітками; визнає, що хоче змінюватися на краще	має невисокий рівень мотивації; може вагатися щодо бажання змінюватись, проте готовий слухати інформацію та за сторонньої допомоги виконувати певні завдання	рівень його мотивації низький; підліток не визнає наявності певних характерологічних чи поведінкових особливостей, що можуть призводити до проявів агресії; здебільшого не взаємодіє з дорослими; намагається з ними не контактувати
Поведінкова	виявляє соціально прийнятну поведінку; готовий за необхідності допомагати; не схильний до скоєння правопорушень, проте може ситуативно проявляти словесну агресію; не вживає алкоголю та інших психоактивних речовин	поведінка такого підлітка загалом соціально прийнятна; за проханням може допомагати при виконанні певних завдань; проте інколи може курити цигарки; рідко вживає алкоголь; здатен скоювати проступки чи правопорушення, не пов'язані із застосуванням фізичної сили щодо інших людей; ситуативно проявляє агресію	виявляє задовільну поведінку; деколи може розпивати алкоголь та курити цигарки у громадських місцях; схильний до скоєння правопорушень; має ситуативно-ворожі прояви агресії	часто має соціально неприйнятну поведінку, підвищений рівень прояву неконтрольованих агресивних дій; може вживати, окрім алкоголю та цигарок, інші психоактивні речовини; скоює правопорушення, часто із застосуванням фізичної сили щодо інших людей

Отримані результати та їх аналіз дозволив зробити такі висновки: більшість підлітків не володіють інформацією про походження агресії та виникнення у них негативних почуттів, знаннями щодо відповідальності за вчинення агресивних дій чи насильства; не можуть розрізняти агресивні дії та конструктивну критику; більшість підлітків не вміють контролювати власні емоції та не знають, яким чином це робити; майже половина всіх опитаних має хибні уявлення щодо норм сімейного життя та соціально-сприйнятих моделей поведінки.

На основі отриманих даних визначено, що особливостями підлітків, які мають агресивну поведінку і перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації є: наявність психологічних травм, що спричиняють прояви агресивної поведінки у стресових ситуаціях; не визнання власної агресії як агресивної поведінки; часті звинувачення оточуючих у власній деструктивній поведінці; відсутність почуття провини у випадку навмисної агресії; нестриманість, пов'язана з превалюванням караючого стилю виховання батьками; невміння адекватно проявляти турботу, симпатію та любов; використання негативних поведінкових практик (вживання алкоголю, тютюну, інших психоактивних речовин, зловживання комп'ютерними іграми та Інтернет-ресурсами, застосування словесної агресії та/або фізичної сили та ін.) для подолання стресових ситуацій; недостатній рівень знань щодо відповідальності за прояви агресивної поведінки щодо інших; невміння конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, хибні установки щодо власної участі у конфліктних ситуаціях; неготовність брати відповідальність за свої вчинки у конфліктній ситуації, виправдання себе або звинувачення інших у конфліктних ситуаціях інших; обмеженість способів ефективного вирішення конфліктних ситуацій; нестриманість негативних емоцій (гнів, роздратування, злість); підвищений рівень тривожності та ворожості, що особливо проявляється у ситуаціях, коли підлітки не відчувають себе в безпеці; дратівливість, підозрілість та негативне ставлення до людей, під час спілкування з якими відчувають небезпеку; налаштованість на негативне сприйняття себе іншими; наявність неврологічних розладів (нестійка, розсіяна увага, слабка оперативна пам'ять, нестійке запам'ятовування, тощо); відсутність навичок прогнозування наслідків своїх вчинків; неадекватна самооцінка.

Результати констатувального експерименту стали підґрунтям для розробки комплексної програми профілактики агресивної поведінки підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Вона містить дві частини (основну і варіативну). Основну частину складають три блоки (діагностичний, мотиваційний, тренінговий), варіативна частина містить такі форми соціально-педагогічної роботи: просвітницько-профілактичну гру, квест, виставку колажів, форум-театр. Метою діагностичного блоку програми є визначення наявності чи відсутності агресивної поведінки у дитини, причин агресивної поведінки, форм проявів, знань та установок підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації, щодо такої поведінки. Мотиваційний блок передбачає проведення мотиваційної бесіди з підлітком з метою визначення рівня мотивації для участі у Програмі, формування або підвищення мотивації для зміни поведінки. Тренінговий блок складається з групового та індивідуального

компоненту, кожен із яких містить по одинадцять занять. Метою тренінгового блоку є надання соціально-психологічної допомоги підліткам, схильним до агресивної поведінки, у подоланні агресивного стилю спілкування, набутті навичок контролю агресії та гніву, ефективної комунікації та партнерської взаємодії у соціальному оточенні.

Під час занять підлітки експериментальної групи (45 осіб) мали можливість відпрацювати техніки та прийоми у попередженні власної агресивної поведінки: активне слухання, «Я/Ти висловлювання», побудова індивідуальних цілей та перспективних планів, перефразування, розв'язання конфліктів, навички контролю над гнівом та агресією, альтернативні способи реакції на подразнюючі ситуації.

Варіативна частина містить форми роботи, спрямовані на закріплення умінь та навичок, набутих на тренінгових заняттях. Так, настільна просвітницько-профілактична гра «Стоп насильству» спрямована на закріплення інформації щодо негативних наслідків агресії та насильства; квест «Знаю, вмю, можу» – відпрацювання навичок ефективного спілкування, прояву емоцій безпечним шляхом; виставка колажів «Вчасно розпізнати» допомагає підліткам відпрацювати навички розпізнавання ситуацій проявів агресії та запропонувати альтернативи агресивній поведінці; форум-театр «Ми різні» забезпечує візуалізацію моделей поведінки у різних конфліктних ситуаціях.

На контрольному етапі експерименту ми використовували такий же діагностичний інструментарій, що і на констатувальному. Аналіз даних, представлених у таблиці 2, дозволив відзначити, що під час експериментальної роботи відбулися позитивні зміни у динаміці індексів агресивності і ворожості підлітків експериментальної та контрольної груп.

Таблиця 2

Зміни показників рівня агресивності та ворожості у підлітків

Прояви	Група	Величина	Рівні					
			Знижений		Норма		Підвищений	
			Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
Індекс агресивності	КГ	Абс	5	7	31	24	12	17
		%	10,42	14,58	64,58	50,00	25,00	35,41
	ЕГ	Абс	2	3	9	20	34	22
		%	4,45	6,67	20,00	44,45	75,56	48,69
Індекс ворожості	КГ	Абс	1	1	7	13	40	34
		%	2,08	2,08	14,58	27,08	83,34	70,84
	ЕГ	Абс	3	1	10	19	32	25
		%	6,67	2,22	22,22	42,22	71,11	52,08

Так, значення індексу агресивності засвідчує, що підвищений рівень агресивності у експериментальній групі знизився на 26,87%, при зростанні

нормального рівня у експериментальній групі на 24,45%. При цьому знижений рівень агресивності в експериментальній групі залишився майже не змінний (динаміка цього показника становить 2,22%). По індексу ворожості відбулося зниження підвищеного рівня ворожості у експериментальній групі на 19,03%, нормальний індекс цього показника у експериментальній групі зріс на 20,00%. При цьому, знижений рівень ворожості у цій групі зменшився на 4,45%.

Знання підлітків щодо видів агресії, законодавчого забезпечення, юридичної відповідальності, способів реагування на провокуючі ситуації в експериментальній групі підвищились порівняно із контрольною групою. Стереотипні установки учасників щодо власної агресивної поведінки змінилися, перекладання відповідальності за вчинення тих чи інших агресивних дій на інших осіб, учасників конфлікту, змінилися на розуміння власної відповідальності за будь-які події, що відбуваються у житті, в тому числі щодо практики агресивної поведінки та вчинення насильства.

Отже, експериментально підтверджено, що комплексна програма профілактики позитивно впливає на загальні поведінкові орієнтації підлітків, сприяє зміні їхніх негативних установок, підвищує поінформованість підлітків та забезпечує відпрацювання необхідних умінь та навичок подолання агресії.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано шляхи розв'язання проблеми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, що знайшло своє відображення у її теоретико-методичному обґрунтуванні та впровадженні комплексної програми профілактики. Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань, що є підставою для таких *висновків*:

1. На основі аналізу філософських, соціологічних, психологічних, соціально-педагогічних джерел визначено відмінність понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка». Визначено, що агресивна поведінка підлітків – це сукупність сталих, регулярно повторюваних дій у вербальній та фізичній формі, як наслідок незадоволених потреб і бажань підлітків, що можуть спричиняти небезпеку для них самих чи інших осіб.

Обґрунтовано, що профілактика агресивної поведінки підлітків в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації базується на психоаналітичному, діяльнісному, мотиваційно-потребовому, компетентнісному, гуманістичному, рефлексивному, соціокультурному підходах і визначається як різновид соціально-педагогічної роботи фахівців мультидисциплінарної команди, що передбачає комплекс діагностичних, педагогічних, психологічних, соціальних та корекційних заходів, спрямованих на виявлення та подолання деструктивної агресії, формування і розвиток навичок конструктивної взаємодії вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації з однолітками і дорослими у соціальному середовищі.

2. Аналіз зарубіжних та вітчизняних практик профілактики агресивної поведінки підлітків засвідчив, що у США та європейських країнах запроваджена низка ефективних програм: «Стоп насильству», «40 кроків до розвитку», «Суд присяжних односторонніх», «The Village» (США); «TESYA»(Німеччина); «Діти у Поліцейській академії», «Приємні слова», «Сильний без насильства» (Болгарія).

В Україні в різних інститутах соціального виховання також реалізуються профілактичні програми: «Психолого-педагогічна корекційно-розвиваюча програма з подолання агресивної поведінки підлітків», «Подолання агресії у дітей з девіантною та делінквентною поведінкою», «Управління гнівом», «Профілактична програма відповідальної партнерської поведінки», «Вчимося керувати емоціями» «Будуємо майбутнє разом», «Шкільна медіація». Встановлено відсутність цільової профілактичної програми подолання агресивної поведінки вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації.

3. За результатами опитування фахівців, аналізу планів роботи, методичних матеріалів, звітної документації та інтернет-контенту сайтів центрів соціально-психологічної реабілітації визначено зміст профілактичної роботи, дотичної до подолання агресивної поведінки підлітків: психокорекція емоційно-вольової сфери вихованців; корекційна робота з подолання наслідків пережитого насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми; розвиток навичок самостійного життя.

Визначено, що профілактика агресивної поведінки підлітків, здійснюється фахівцями центрів несистематично, переважно із використанням традиційних форм роботи (бесіди, лекції, обговорення). Натомість рідко застосовуються інтерактивні форми роботи.

4. Виокремлено та схарактеризовано чотири типи підлітків з агресивною поведінкою, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації:

- підлітки стабільного типу ситуативно проявляють агресивну поведінку у стресових ситуаціях, мають недостатній рівень інформації щодо особливостей агресивної поведінки, проте зазвичай контролюють свої емоції, мають високий рівень мотивації до позитивної зміни власної поведінки;

- підлітки соціально-адаптивного типу незначною мірою проявляють агресивну поведінку, володіють інформацією щодо можливих проявів агресивної поведінки та варіантів виходу із конфліктних ситуацій, не завжди вміють контролювати свої емоції, проте у присутності сторонніх людей намагаються це робити, мають достатній рівень мотивації до зміни поведінки;

- підлітки соціально-адаптивного індивідуально орієнтованого типу мають прояви ситуативно ворожої агресивної поведінки залежно від умов та обставин, майже не володіють інформацією щодо агресивної поведінки, мають проблеми із розпізнаванням й контролем власних емоцій, не мотивовані до зміни поведінки;

- підлітки дезадаптивного типу не вміють контролювати свої емоції, швидко збуджуються, проявляють соціально-неприйнятну поведінку в присутності сторонніх осіб, часто вдаються до фізичної агресії, не визнають наявності певних характерологічних чи поведінкових проблем.

5. Розроблено комплексну програму профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, яка містить основну

та варіативну частини. Основна частина представлена діагностичним, мотиваційним та тренінговим блоками (11 занять), які спрямовані на визначення досяжних цілей вихованців щодо подолання власної агресивної поведінки; надання інформації підліткам щодо прав і відповідальності за вчинення тих чи інших агресивних дій; відпрацювання навичок розпізнавання механізмів вияву агресії, аналізу власних емоцій і почуттів інших людей у ситуації конфлікту; самоконтролю проявів гніву та агресії щодо інших людей, аналізу конфліктних ситуацій та визначання власної ролі у їх вирішенні.

Варіативну частину програми складають такі форми роботи: настільна гра «Стоп насильству», квест «Знаю, вмію, можу», виставка колажів «Вчасно розпізнати», форум театр «Ми різні», спрямовані на закріплення набутих підлітками знань, умінь та навичок під час групових тренінгів чи індивідуальних занять.

Доведено ефективність комплексної програми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, оскільки результати контрольного зрізу в експериментальній групі засвідчують позитивну динаміку змін у знаннях та установках підлітків щодо власної агресивної поведінки.

Дисертація не вичерпує всіх аспектів проблеми дослідження. Перспективними є проблеми вивчення гендерних аспектів агресивної поведінки підлітків в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації; підготовки соціальних педагогів до профілактичної роботи з попередження агресивної поведінки підлітків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сергеева К. В. Сутність програми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / К. В. Сергеева // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки / [гол. ред.: В. С. Курило]. – Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – № 11 (270). – Ч. III. – С. 200–205.

2. Сергеева К. В. Сучасні підходи до профілактики агресивної поведінки підлітків та врахування етичних вимог до соціальних педагогів, які впроваджують програми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / К. В. Сергеева // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / [гол. ред.: І. С. Руснак]. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2015. – Вип. №739. – С. 179–186.

3. Сергеева К. В. Український досвід впровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / К. В. Сергеева // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / [гол. ред.: А. А. Сбруєва]. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – №8 (52). – С. 403–410.

4. Сергеева К. В. Соціально-психологічні особливості підлітків з агресивною поведінкою: результати дослідження у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей / К. В. Сергеева // Науковий часопис Національного педагогічного

університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наук. праць. – Вип. 21.– К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – С. 74–86.

5. Сергеева К. В. Впровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей / К. В. Сергеева // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки / [гол. ред.: М. О. Носко]. – Чернігів : ЧНПУ, 2016. Вип. 133. – С. 190–194.

6. Сергеева К. В. Анализ международного и украинского опыта внедрения программ профилактики агрессивного поведения подростков / К. В. Сергеева // Новый взгляд. Международный научный вестник / [под общ. ред. С. С. Чернова]. – Новосибирск : Сборник научных трудов, 2015. – Вип. 10. – С. 92–100.

7. Сергеева К. В. Роль сім'ї у формуванні агресивної поведінки підлітків / К. В. Сергеева // Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 17 травня 2012 р.) / [редкол.: Л. Л. Хоружа, Г. М. Лактіонова, О. В. Безпалько та ін.]. – К. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2012. – С. 136–138.

8. Сергеева К. В. Развитие волонтерской деятельности в Украине и внедрение программ профилактики агрессивного поведения подростков в центрах социально-психологической реабилитации детей силами волонтеров / К. В. Сергеева // Добровольчество как форма участия молодежи в социальной жизни общества: материалы международной конференции / авт.-сост. В. В. Митрофаненко. – Баку: TimePrint, 2016. – 300 с. – С. 104–111.

9. Менеджмент волонтерських груп від А до Я: навч.-метод. посібник / За ред. Т. Л. Лях; авт.-кол: З. П. Бондаренко, Т. В. Журавель, Т. Л. Лях та ін. – К.: Версо-04, 2012. – С. 104–110, 130–227, 238–246.

10. «Зупинись! – Посміхнись!» : методичний посібник з профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / Журавель Т. В., Сергеева К. В., Шаровара О. Г. – К. : ФОП Буря, 2013. – С. 5–120.

11. Потенціал волонтерства та лідерства у здійсненні профілактики ВІЛ та ризикованої поведінки на базі професійно-технічних навчальних закладів : навч.-метод. посібник // Журавель Т. В., Лях Т. Л., Сергеева К. В. та ін., за ред. Т. В. Журавель, Т. Л. Лях. – К.: ФО-П Буря О.Д., 2014. – С. 75–220.

12. Комплексна програма корекційної роботи з чоловіками, які вчиняють насильство або належать до групи ризику: інформаційно-методичні матеріали / Бондаровська В. М. та ін. ; за заг. ред. Бондаровської В. М., Журавель Т. В., Пилипас Ю. В. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2014. – С. 103–121, 133–142, 169–190, 219–230.

13. Сходинки : просвітницько-профілактична програма тренінгових занять для вихованців інтернатних закладів : навч.-метод. посібн. / за ред. Т. В. Журавель, Т. Л. Лях ; авт.-кол. : Т. В. Журавель, К. В. Сергеева та ін. – К. : Видавничий дім «Калита», 2014. – С. 87–101, 179–190, 211–219.

14. Комплексна Програма корекційно-реабілітаційної роботи з дівчатами (14-18 років) та жінками, які пережили насильство або належать до групи ризику :

інформаційно-методичні матеріали/Бондаровська В. М., Журавель Т. В., Сергеева К. В. та ін. ; за заг. ред. Бондаровської В. М., Журавель Т. В., Пилипас Ю. В. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2014. – С. 151–162, 243–276, 401–413, 433–438.

15. Профілактика ВІЛ та ризикованої поведінки серед неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом : навч.-метод. посібник // Журавель Т. В., Лях Т. Л., Сергеева К. В. та ін.; за ред. Т. В. Журавель. – К. : ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2015. – С. 38–146.

АНОТАЦІЇ

Сергеева К.В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. У роботі розкрито сутність понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка». Розглянуто основні теорії агресивної поведінки. Охарактеризовано підходи до профілактики агресивної поведінки підлітків в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації. Проаналізовано зарубіжні та вітчизняні програми профілактики агресивної поведінки підлітків.

Здійснено аналіз напрямків роботи соціальних педагогів, психологів та вихователів центрів соціально-психологічної реабілітації, обґрунтовано актуальність впровадження комплексної програми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Розроблено типологію підлітків з агресивною поведінкою у центрах соціально-психологічної реабілітації та визначено їхні особливості. Розроблено комплексну програму профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, яка складається з основної (діагностичний, мотиваційний, тренінговий блоки) та варіативної частини (настільна гра «Стоп насильству», квест, виставка колажів, форум-театр).

Ключові слова: підлітки, агресивність, агресивна поведінка, агресивна поведінка підлітків, профілактика, соціально-педагогічна профілактика, центри соціально-психологічної реабілітації, комплексна програма профілактики агресивної поведінки підлітків, тренінгове заняття.

Сергеева Е.В. Профілактика агресивного поведіння підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. – На правах рукопису.

Дисертація на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2016.

Диссертационное исследование посвящено проблеме профилактики агрессивного поведения подростков в центрах социально-психологической

реабилитации. В работе раскрыта сущность понятий «агрессия», «агрессивность», «агрессивное поведение».

Определено, что агрессивное поведение – постоянно повторяющиеся агрессивные действия, которые возникают вследствие неудовлетворённых потребностей личности, внутреннего конфликта, угрозы жизни или других ситуаций, фрустрационных для личности.

Рассмотрено основные теории агрессивного поведения: психоаналитическую, этиологическую, деструктивности, фрустрационную, когнитивно-неассоциированную, психологического дисфункционирования, переноса возбуждения, социального научения, информационно-процессуальную, стигматизации.

Базируясь на положениях этих теорий доказано, что агрессивное поведение обусловлено такими личностными сферами подростка: когнитивная (понимание личностью собственного агрессивного поведения, регуляции его проявлений путем осмысления причин возникновения); ценностно-мотивационная (ценностные ориентации и неудовлетворённые потребности, как движущие механизмы совершения агрессивного поведения); эмоциональная (ситуативные не контролируемые эмоциональные проявления агрессивного поведения, как последствия неумения определять, контролировать и нивелировать собственные негативные эмоции); поведенческая (репродукция агрессивного поведения как особенность усвоенных поведенческих норм и установок в процессе обучения).

Охарактеризованы подходы к профилактике агрессивного поведения подростков в условиях центров социально-психологической реабилитации. Проанализированы зарубежные и отечественные программы профилактики агрессивного поведения подростков.

Профилактика агрессивного поведения подростков в центрах социально-психологической реабилитации детей рассматривается как разновидность социально-педагогической работы специалистов мультидисциплинарной команды и предусматривает комплекс диагностических, педагогических, социальных и коррекционных мероприятий, направленных на выявление и преодоление деструктивной агрессии, развития навыков конструктивного взаимодействия воспитанников с ровесниками и взрослыми в социальной среде.

Осуществлен анализ направлений работы социальных педагогов, психологов и воспитателей центров социально-психологической реабилитации, обоснована актуальность внедрения комплексной программы профилактики агрессивного поведения подростков в центрах социально-психологической реабилитации. Разработана типология подростков с агрессивным поведением в центрах социально-психологической реабилитации и определены их особенности. Охарактеризовано четыре типа подростков: подростки стабильного типа ситуативно проявляют агрессивное поведение в стрессовых ситуациях, имеют недостаточный уровень информации об особенностях агрессивного поведения, в основном контролируют свои эмоции, имеют высокий уровень мотивации к позитивному изменению поведения; подростки социально-адаптивного типа незначительно проявляют агрессивное поведение, владеют информацией о возможных проявлениях

агрессивного поведения и вариантов выхода из конфликтных ситуаций, не всегда умеют контролировать свои эмоции, имеют достаточный уровень мотивации к изменению поведения; подростки социально-адаптивного индивидуально-ориентированного типа имеют проявления ситуативно враждебного агрессивного поведения в зависимости от условий и обстоятельств, почти не владеют информацией об агрессивном поведении, имеют проблемы с определением и контролем собственных эмоций, не мотивированы к изменению поведения; подростки дезадаптивного типа не умеют контролировать свои эмоции, быстро возбуждаются, проявляют социально недопустимое поведение в присутствии посторонних людей, часто применяют физическую агрессию, не признают наличие определенных характерологических и поведенческих проблем.

Разработана комплексная программа профилактики агрессивного поведения подростков в центрах социально-психологической реабилитации. Ее основная часть представлена диагностическим, мотивационным и тренинговым блоками, которые направлены на определение целей воспитанников относительно преодоления собственной агрессии, предоставлении информации подросткам об ответственности за определённые агрессивные действия, отработка навыков распознавания механизмов проявления агрессии, анализа собственных эмоций и чувств других людей в ситуации конфликта, самоконтроля проявления гнева и агрессии по отношению к другим, анализа конфликтных ситуаций и определения своей роли в их решении.

Вариативная часть программы представлена настольной игрой «Стоп насилию», квестом, выставкой коллажей, форум-театром.

Ключевые слова: подростки, агрессивность, агрессивное поведение, агрессивное поведение подростков, профилактика, социально-педагогическая профилактика, центры социально-психологической реабилитации, комплексная программа профилактики агрессивного поведения подростков, тренинговое занятие.

Sergeieva K.V. Preventive aggressive behavior of adolescents in the centers of social-psychological rehabilitation. – As manuscript.

Dissertation for the degree of candidate in pedagogical sciences in specialty 13.00.05 – social pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2016.

The dissertation research is devoted to the prevention of adolescents' aggressive behavior in the centers of socio-psychological rehabilitation. In this research such concepts as «aggression», «aggressiveness» and «aggressive behavior» is ostended. Furthermore, the basic theory of aggressive behavior is examined. The characteristic features of approaches to the prevention of aggressive behavior of adolescents in the centers of socio-psychological rehabilitation is characterized and grouped. Moreover, the foreign and domestic programs of the prevention of aggressive behavior of adolescents are analyzed.

The analysis of trends of social workers', psychologists' and tutors' work in the socio-psychological rehabilitation centers is conducted, and the urgency of implementation of a complex program for prevention of the aggressive behavior of adolescents in the centers of socio-psychological rehabilitation is proved.

The typology of adolescents with aggressive behavior was developed in the centers of socio-psychological rehabilitation and their characteristics were defined. The

comprehensive program of prevention of aggressive behavior in teenagers, which consists of primary (diagnostic, motivational, training units) and variable part (board game «Stop Violence», quest, an exhibition of collages, forum-theater), was created in the centers of socio-psychological rehabilitation.

Key words: adolescents, aggressiveness, aggressive behavior, aggressive behavior of adolescents, prevention, social-pedagogical prevention, center of socio-psychological rehabilitation, complex program of prevention of aggressive behavior of adolescents, training.